

ЈОВАНА ШИЈАКОВИЋ, докторанд

Филозофски факултет
Универзитет у Београду

ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΠΡΑΓΜΑ: СВЕТИ ЕВСТАТИЈЕ СОЛУНСКИ О СМISЛУ ИЗУЧАВАЊА ХОМЕРА

Апстракт: Свети Евстатије, архиепископ солунски, поштован је и као један од најученијих људи свог времена. Записано је да су сви млади филолози с одушевљењем походили његов дом који „бијаше уистину сједиште Муза, друга Академија, Стоа и Перипатос“. Значајан дио његовог обимног и разнородног списатељског дјела чине коментари уз античке писаце. Овај рад је посвећен Евстатијевом изучавању и тумачењу *Илијаде* и *Одисеје*, његовим разматрањима о вриједности и цјелисходности Хомерове поезије, изнесеним у уводном слову два Коментара уз Хомера.

Кључне ријечи: Свети Евстатије Солунски (с. 1115 – с. 1195. године), Хомер, коментари (παρεκβολαί), παιδεία, рецепција антике

Свети Евстатије, учени солунски архиепископ, припада времену у коме је Христос у средишту културе, а класична грчка паидаеја њен својеврсни инструмент. Тако филологија, којом се Евстатије прилежно бавио, није његово споредно занимање, него практична потреба која му омогућује да се боље одазове свом позиву, позиву монаха, епископа, духовног оца и учитеља. У предговору Коментара уз *Илијаду* он наводи да није могуће исказати колико би неко могао научити од Хомера уколико би се томе усрдно посветио¹. Ништа мање није захтјевно ни исцрпно представити Евстатијев однос према Хомеру и то свакако превазилази обиме нашег прилога који се мора ограничити само на илустрацију основних карактеристика. Такав скроман увид у ставове овог особитог Хомеровог тумача и јединог светитеља међу

¹ *Ad Il.* 1, 32–33: φρόνησιν δὲ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅσην περιποιεῖται τῷ προσέχειν ἐθέλοντι.

онима које убрајамо у класичне филологе има за циљ да покаже да смисао изучавања Хомера према Евстатијуне лежи толико у упознавању са старином, колико у налажењу одговора на живе потребе садашњице.

Живот и Коментари

Чак ни основни биографски подаци о угледном солунском архиепископу нису сасвим неупитни². С одређеном резервом, претпоставља се да је рођен у Цариграду око 1115. године. Образовао се у чувеној Патријаршијској школи у престоници, а затим у манастиру Свете Евфимије, последице чега је замонашен у манастиру Светог Флора. Можда отуд носи надимак Катафлор (Κατάφλωρος), но постоји и претпоставка да је надимак добио по тада чувеном мајстору ретора Николи Катафлору, било зато што је био његов ученик, било зато што је био с њим у сродству.

По завршетку образовања обављао је писарске послове у патријаршијској управи и службовао у патријаршиском суду. Већ тада је почео да ради као приватни учитељ граматике и реторике и вјероватно је наставио да подучава и пошто је постављен за ђакона у цркви Свете Софије. Једно вријеме био је одговоран и за патријаршијску ризницу. Послије 1170. године постаје један од четири главна професора (διδάσκαλοι)³ у Патријаршијској школи. Високо звање мајстор τῶν ῥητόρων добио је за вријеме патријарха Михаила III, који је сам претходно био ὑπάτος τῶν φιλοσόφων. Успјех у раду и предавању обично је водио до тога да θρόνος διδασкала буде замењен троном епископа. Тако је Евстатије првобитно био предложен за епископа Мире у Ликији, но прије него што је напустио престоницу, трон солунског

² На овом мјесту преносимо само најосновније податке. В. интересантан Марковићев (2010) прилог изучавању Светог Евстатија и напомене на стр. 284 за ширу најважнију литературу о њему и његовим дјелима. За дискусију о спорним хронолошким тачкама ту наведеном треба придружити и минуциозни предговор модерном издању његових Коментара уз *Илијаду*: Van der Valk 1971, §125). Проучавање Евстатија још није дало одговоре на многе битне непознанице. Browning свој чланак о њему из 1995 завршава прижељкивањем монографије која ће се позабавити ликом, дјелом, идејама и улогом чувеног солунског архиепископа у критичном периоду Византије. Таква свеобухватна студија се још увијек није појавила.

³ У то вријеме то су: διδάσκαλος τοῦ εὐαγγελίου или οἰκουμηνικός διδάσκαλος, διδάσκαλος τοῦ ἀποστόλου, διδάσκαλος τοῦ ψαλτῆρος и мајстор τῶν ῥητόρων, в. Browning, 1977 X.

архиепископа нашао се упражњен. Устоличен је око 1179. године у цркви Светог Димитрија.

Наставио је да подучава и у Солуну, код њега су долазили чак и ученици из Цариграда. Чини се да је његов дом увијек био омиљено састајалиште младих који су били склони науци и књижевности⁴. Као свједок страдања Солуна од Нормана 1175. године оставио је о томе врло упечатљив и снажан запис, који, осим врло успјелог описа суровог догађаја, настоји и да уђе у његове узроке и истакне све што би будућим генерацијама могло бити за наук. Његово држање у страшној ситуацији под опсадом дубоко је било цијењено код савременика. Тачна година упокојења се не зна, вјероватно негде у периоду између 1195. и 1199. године. Православна црква Грчке канонизовала је Светог Евстатија 1988. године, што је била потврда и подсјећање на његово давнашње поштовање као светитеља. О чудима на његовом гробу пише се већ од почетка 13. вијека, а помиње се у рукописима из средњег вијека на начин на који су се иначе помињали црквени писци уврштени у светице, ὁ ἅγιος πατήρ ἡμῶν Εὐσταθίος. Осим сачуваних писаних извора, о томе свједоче и постојане једнообразне иконографске представе⁵.

Богати списатељски рад⁶ светог Евстатија огледа се и у до данас сачуваним бројним богословским дјелима, бесједама, писмима, знаменитом опису пада Солуна, Коментару уз канон на Духове светог Јова-

⁴ Митрополит Неопатре Евтимије у посмртном слову (μονῳδία) Евстатију говори о ἡ φιλολόγος νεολαία πᾶσα која се окупља око Евстатија, чији дом бијаше „сједиште Муза, друга Академија, Стоа и Перипатос“ (5, 24 према TLG дигиталном издању К. G. Bonis, *Εὐθυμίου τοῦ Μαλάκης μητροπολίτου Νεῶν Πατρῶν (Υπάτης) [δευτέρου ἡμῶν β' ἑκατ.] τὰ σωζόμενα [Θεολογικῆ Βιβλιοθήκη 2. Athens, 1937]: 78–83*). За широки опсег придијева φιλολόγος в. Nunchelmans, Gabriel, *Studien über φιλολόγος, φιλολογία und φιλολογεῖν*, Zwolle 1950.

⁵ Од укупно пет представа светог Евстатија Солунског на фрескама за које се зна, четири се налазе у српским манастирским црквама, задужбинама краља Милутина и насликане су у раздобљу од око 1315. до око 1324. године (Краљева црква у Студеници, Црква Светог Ђорђа у Старом Нагоричину, Црква Благовештења у Грачаници, Црква Светог Никите код Скопља). Најстарија је фреска у манастиру Ватопеду на Светој Гори из 1312. године. О томе и о значају сачуваних представа (у недостатку литургијских и хагиографских текстова) за питања у вези са поштовањем солунског архиепископа као светитеља, в. Марковић (2010).

⁶ Исцрпан попис још није састављен, в. Browning, 1977 X, 186–190; А. П. Каждан, „Неизданные сочинения Евстафия Солунского в Эксурсиальской рукописи Y-II-10“, у: Wirth, Peter (ed.), *Polychronion. Festschrift Franz Dölger zum 75. Geburtstag*, Heidelberg 1966, стр. 335–344; Kolovou, Foteini, *Die Briefe des Eustathios von Thessalonike. Einleitung, Regesten, Text, Indizes*, München–Leipzig 2006, стр. 3*–5*; в. и релевантну одредницу у В. Бухвалд, А. Холвег, О. Принц, *Речник ірчких и латинских іисаца антике и средњеї века. Тускулум лексикон*, (прев. А. Вилхар), Београд 1984, 187s, где се његово име наводи српски као „Еустатије“.

на Дамаскина и различитим другим списима. За поглед на архиепископа солунског као тумача антике, значајно је поменути да је осим Коментара уз Хомерове епове, написао и Коментар уз Дионисија Периегета, Коментар уз Пиндара чији је само предговор сачуван и Коментар уз Аристофана који није сачуван. Главнина Коментара уз *Илијаду* и *Одисеју*, којима је овај прилог посвећен, написана је за вријеме Евстатијевог боравка у Константинопољу, но постоје дијелови текста који сугеришу да је радио на њима и у Солуну или да их је бар дорађивао⁷. За општу слику, битно је напоменути да је еклектицизам типичан за позне коментаре уз Хомера, код њега веома специфичан. Прво, зато што је опсег типова коментара које он укључује изузетно широк, и друго, зато што тако разноврсна и многобројна тумачења текста која наводи не чине ни његово сопствено мишљење непримјетним. Уочено је да оба позната коментатора Хомера из XII вијека, Јован Цецес (с. 1110–с. 1180. године) и Евстатије, врше врло свјестан избор из доступне им традиције и самоувјерено полемишу са претходним коментаторима⁸. Управо поређењем два савременика могуће је сагледати не само крупне разлике у њиховом карактеру (што ће рећи да у оба случаја коментари дјелују као ауторски текст, а не проста компилација), него и озбиљност Евстатијевог текста и његову усмјереност на читаоца коме искрено настоји да буде од користи. Он за разлику од Цецеса, који се често труди да се кроз текст докаже и покаже, већ у уводу јасно наглашава да његова намјера није да буде нов и оригиналан, него да остави путоказ прије свега младима који тек прилазе изучавању Хомера. Свети Евстатије додаје да се не обраћа зрелом ученом човјеку (ἀνήρ λόγιος), који по свој прилици већину коментарисаног може и сам учити. Но поменута озбиљност и обим укљученог материјала, показују да је у претходној изјави ипак ријеч о скромности, јер богатство његових коментара подразумемијева познавање бројних схолија и епимеризама који

⁷ В. Kazhdan 1984, стр. 132–133. Чини се да се рад на оба Коментара преплитао, тако да се може говорити само о хронолошком односу појединих њихових дијелова (в. Van der Valk 1971, §125; 1976 § 172) а не Коментара у цјелини. Значајно је поменути да су сачувани рукописи Коментара које је написао својеручно свети Евстатије (уз *Илијаду*: Codex Laurentianus Gr. 59.2–3 са ауторовим биљешкама накнадно додатим на маргинама; уз *Одисеју*: Codex Parisinus Gr. 2702 и Marcinus Gr. 460 који се угледају на несачувани архетип).

⁸ В. Budelmann 2002 о Цецесу, који неријетко своја неслагања износи са висине, врло грубо и са ниподаштавањем другога с којим се у тексту обрачунава. Сажет упоредни поглед даје Van der Valk 1971, §124, за упоредни поглед на Евстатија и Цецеса с аспекта алегоријског приступа у коментарисању Хомера в. Cesaretti 1991, стр. 207–221.

се односе на Хомера, познавање рјечника, разних дјела која су се бавила питањима граматике, метрике, философије, географије, историје, реторике, затим бројних говора, романа, трагедија, комедија, епског, буколског и другог пјесништва, збирки изрека и митова, дјела која се тичу алегорије, медицине, агрокултуре, музике, математике, физиогномије, металургије, те античких схолија уз разне писце, византијских коментара античких писаца, разних дјела византијског доба и, наравно, познавање Светог Писма⁹. Ријеч је о заиста ријеткој и запањујућој ерудицији која је с разлогом изазивала дубоко поштовање како код савременика тако и код каснијих покољења.

Евстатију је било стало да у уводу истакне да Коментаре не пише по нарудби неког значајног покровитеља, него по молби својих ученика. Због њих је намјерио да изложи сазнања о еповима сакупљена из различитих извора, да их организује и распореди корисно и прегледно, тако да се Коментар може читати уз Хомерове епове или одвојено, да се може консултовати на прескок по појединим питањима или читати редом. Иако радо истиче континуитет са претходницима, напомиње да није ријеч о простом понављању. Свој приступ пореди¹⁰ са поступком куvara¹¹ који бира шта ће ставити у јело и комбинујући по свом умијећу ствара нешто ново и похвално, при чему му нико не спочитава што није измислио и саме састојке који улазе у рецепт. Да је исход таквог приступа одиста цијењен као својеврсна духовна храна, показује суд свих оних који су дјело радо читали и кроз вијекове сачували¹². Коментари, будући резултат изузетне ерудиције, искрено

⁹ Van der Valk 1971, §59. В. у истом одјељку и напомену 5, која се односи на изворе и литературу са којима је аутор сагласан у закључку да је Евстатије уистину био *inter doctos aetatis suae collegas doctissimus*. Интереснатна је и чињеница да је Евстатије консултовао различите рукописе Хомерових епова и биљежио другачија читања тамо гдје је сматрао за сходно.

¹⁰ *Ad II.* 3,36–38.

¹¹ Уп. Kolovou, Foteini, 'Die Rezeption der Platonischen Opsopoiia in der byzantinischen Literatur', стр. 181–193 у: М. Hinterberger, E. Schiffer, (ed.), *Byzantinische Sprachkunst. Studien zur byzantinischen Literatur gewidmet Wolfram Hörandner zum 65. Geburtstag*, Berlin/New York 2007.

¹² Савремена оцијена његових Коментара често је трпила од тога што су поглавито проучавани као извор за античке коментаторе, чија бројна запажања имамо сачуване само путем његовог дјела. Опсежније студије које узимају Евстатијеве Коментаре за предмет изучавања ради њих самих тек треба да се појаве (изузетак је Van der Valk 1971, 1976). За Коментаре уз *Oguceju* још увијек не постоји задовољавајуће критичко издање, но објављено је да је прва књига у припреми, в. <http://www.ucl.ac.uk/classics/staff/honorarypositions/anthonymakrinos>). Предговор Коментара уз *Oguceju*, са преводом и критичким напоменама, објавио је Filippo Maria Pontani у *Bollettino dei Classici*, 21: 5–58, 2000. Тај рад нам је, међутим, остао недоступан.

дидактичке намјере и дубоког увјерења да се код Хомера налазе рјешења за многе савремене задатке, нису сводиви на прост збир многобројних и разноврсних елемената које Евстатије сабира у свом подухвату. Нови слојеви у тумачењу Хомера формирају се као наноси различитог и богатог материјала једног особитог тока, као природна посљедица неповљивости и надарености овог конкретног читаоца и тумача.

Восак у ушима или оно шта треба знати

Прва слика с којом се сусрећемо чим ступимо у „предворије“ (πρόθυρον¹³) Евстатијевих Коментара, дубоко је хомерска (*Ad Il.* I, 1–5):

Τῶν Ὀμήρου Σειρήνων καλὸν μὲν ἴσως εἴ τις ἀπόσχοιτο τὴν ἀρχὴν ἢ κηρῶ τὰς ἀκοὰς ἀλειψάμενος ἢ ἀλλ' ἑτέραν τραπόμενος, ὡς ἂν ἀποφύγη τὸ θέλητρον. μὴ ἀποσχόμενος δέ, ἀλλὰ διὰ τῆς ᾠδῆς ἐκείνης ἐλθὼν, οὐκ ἂν, οἶμαι, οὔτε παρέλθῃ ῥαδίως, εἰ καὶ πολλὰ δεσμὰ κατέχοι, οὔτε παρελθὼν εἶη ἂν εὐχαρις.

Ако би се неко од почетка уздржавао од љепоте Хомерових Сирена, било запушивши уши воском, било окренувши се на другу страну, можда би тако и умакао чаролији. Али не уздржи ли се, већ тој пјесми приђе, мислим да не би поред ње прошао лако, ма и да га многи окови стежу, нити би му, ако и прође, било мило.

Пјесма Сирена¹⁴ у Евстатијевом предговору Коментара уз *Илијасу* јесте Хомерова пјесма. А ако би се и нашао неко ко би био довољно снажан да се одупре њеним чарима, да је чује и настави свој пут даље, тешко би жалио. Поредба Хомерових спјегова и пјевања Сирена има дугу традицију¹⁵, а можда ју је већ Хомер имао на уму у стиховима у којима Сирене дозивају Одисеја да приђе и управу лађу пут

¹³ *Ad Il.* 3, 10.

¹⁴ Код Хомера: *Og.* 12.151–200.

¹⁵ За пјесму Сирена као општи симбол пјесништва постоје бројни примјери који међутим нису једнообразни, уп. нпр. Плутарх, *De audiendis poetis* 15d; Василије Велики, *Ad adolescentes* 4, 3–11; Климент Александријски, *Stromata* 6, 89, 1–4. В. на ту тему Rahner 1984, 281–315; Buffière 1956, 380–386. Хомерова сцена са Сиренама била је и популаран топос, в. нпр. поменути монодију (нап. 4), гдје (4, 1–5) митрополит Евтимије, говорећи о мудрости и бесједничком дару солунског архиепископа, каже да за разлику од оних који су прошли поред Сирена, љубитељима муза и реторике преко пута Евстатија не би био потребан восак, јер би ради миловзвучности (γλυκύτης) његове пјесме (μελωδία) и душу пустили.

њих да би му испјевале својеврсну *Илијаду*¹⁶. Опасност поезије спада у особито дуговјечне теме. Будући да се оно што данас називамо књижевношћу, превасходно посматрало са становишта друштвене улоге коју је она вршила кроз историју, предмет сукоба мишљења бивало је питање Хомерових васпитних врједности а не привлачност наратива, успјелост стиха или љепота језика. Тако није било чудно ако би и најтврђи Хомерови критичари (како они прије, тако и они послје Христа) марљиво црпили из врела његовог пјесништва.¹⁷ Хришћански писци могли су се служити Хомером (непосредно или, чешће, посредно) просто као језичким благом, што само по себи не значи да су имали позитиван став према Хомеру или да су га држали за препоручљиво штиво. Евстатије пак бира не само да се Хомеровом дјелу сам озбиљно посвети него, прије свега, да о њему поучи друге, младе хришћане које увјерава у многе користи које ће им доћи од *ἱρрезυνοῦ* изучавања Хомера. Кључно је што његова препорука захтјева један активан приступ читању, отуд одмах у уводу наговјештај немале опасности. Рекло би се да он не одступа много од свих оних забринутих гласова који су у Хомеру видјели штиво „високог ризика“, но држи да је с њим скопчана толика корист да питање није *да ли* га треба читати, него *како*.

Наведеноме треба придружити тумачење дато у Коментару уз релевантне стихове *Odiseје* који описују како је Одисеј сапутницима наредио да запуше уши, док је он сам одлучио да чврсто везан за јарбол чује пјесму Сирена, која се на том мјесту¹⁸ третира као један општији изазов и опасно уживање (ἡδονή). Слика, према Евстатију, одговара односу философа, учитеља и његових ученика. Философ је довољно утемељен у исправном учењу, везан својим духовним снагама, и у стању је да на прави начин, ἐπιστημόνως, чује миловзвучну пјесму, не повијајући¹⁹ се пред њеним чарима, те она с тог разлога за ње-

¹⁶ *Od.* XII, 186–191: οὐ γάρ πώ τις τῆδε παρήλασε νηὶ μελαίνῃ, / πρὶν γ' ἡμέων μελίηρον ἀπὸ στομάτων ὄψ' ἀκοῦσαι, / ἀλλ' ὁ γε τερψάμενος νεῖται καὶ πλείονα εἰδώς. / ἴδμεν γάρ τοι πάνθ' ὅσ' ἐνὶ Τροίῃ εὐρείῃ / Ἀργεῖοι Τρώες τε θεῶν ἰότητι μόγησαν, / ἴδμεν δ', ὅσσα γένηται ἐπὶ χθονὶ πουλυβοτείρῃ.

Нико још прошао није поред нас у црном броду / Пре но би из наших уста ме-
догласно певање чуо, / Па би се кући враћ'о занесен и више би знао. / Јер нам је поз-
нато све што Аргејци под широком Тројом / Патише, а шта Тројанци по вољи бо-
гова вечних, / знамо што год се збива на овој хранодавној земљи.

¹⁷ О томе и Евстатије, *Ad Il.* 2,9: καὶ οἱ μισεῖν αὐτὸν προῖσχομενοι οὐκ ὀκνοῦσιν αὐτοῦ ἄλλως ἄπτεσθαι;

¹⁸ *Ad Od.* 1707, 41 и даље.

¹⁹ За тумачења Одисејевог држања на јарболу код хришћанских писаца в. Rahner, Hugo, 'Antenna crucis, I: Odysseus am Mastbaum', *Zeitschrift für katholische Theologie*, 65: 123–152, 1941.

га није погибелна. С друге стране, свјестан да би неко са мање искуства и знања заведен лако могао склизнути у пропаст, учитељ савјетује својим ученицима да се суочени с таквим искушењем преслишавају, да у ушима имају наук (восак) својих учитеља. Восак је погодан као симбол исправног учења јер је он дјело трудољубивих пчела које предано сакупљају и прерађују слатки нектар. Та слика сасвим прикладно описује рад учитеља који за своје ученике прикупља слатке плодове философије. Битно је нагласити да Евстатије истиче да у конкретном случају није ријеч о уживању нижег реда, попут случаја меднослатких лотоса (λωτοῖο μελιρδέα καρπόν) којима је Одисеј одбио да се наслађује²⁰. Привлачна снага пјесме Сирена проистиче из сазнања које нуде, њихово пјевање меднога гласа (μελίγηρος ὄψ) није просто наслада чулима, то је зов свезнања²¹. Ако се поведемо Евстатијевим примјером, могли бисмо рећи да су Коментари восак који се препоручује сапутницима овога филолога-Одисеја.

Античка књига у његово вријеме није више никакав такмац хришћанској, јер је Христово учење давно побједило²² и та побједа је омогућила да се јасно разликује шта од наслеђених образаца треба његовати а чега се чувати. Да постоји „спољна“, нехришћанска мудрост (ἡ ἕξω σοφία)²³ није спорно, као ни то да може бити веома корисна. Дух у коме су хришћани прихватили и читали Хомера очитује се већ у савјетима које је свети Василије Велики осам вијекова прије солунског архиепископа упутио такође младима који се упуштају у читање пјесника. На њима је да будно пазе чему ће да се посвете у читању, при том водећи рачуна да се не поводе само допадљивошћу неког дјела, него да брину и о добитку за душу²⁴. Учити могу од свих

²⁰ *Og.* 9.82–104.

²¹ В. релевантне стихове у нап. 15.

²² За приказ ἀγών-а поводом класичног хеленског образовања током прва четири вијека хришћанства в. Sandners, Karl Olav, *Challenge of Homer: School, Pagan Poets and Early Christianity*, London 2009. О проповједању хришћанског учења насупрот развијеним учењима постојећих философских школа и о мисионарима који се обраћају ученој грчкој публици в. Jaeger 2007.

²³ *Ad Il.* 1, 9. На јаку свијест Ромеја о два извора културе, како их означава Браунинг (Browning 1983, 122), упућују појмови τὰ θύραθεν и τὰ ἡμέτερα. Међутим иако јасно раздвојени, „оно извана“ и „оно наше“ не подразумеивају нужност пристајања уз једну од те двије могућности, напротив. Обоје су заправо датости, саставни дио наслеђа које их одређује. В. Василије Велики, *Ad adolescentes* 3, о сродности (οἰκειότης) два учења.

²⁴ *Ad adolescentes* 4, 36–46, објашњавајући како читаоци не треба да се предају чарима поезије ако нису у стању да их „прераде“ у добитак за душу (ὠφέλεια εἰς τὴν ψυχὴν), свети Василије Велики предочава лијепу слику по којој им се ваља угледати

писаца све док ови хвале врлину и куде порок. Евстатије управо помаже младим читаоцима Хомера у тим задацима, упућује их на шта треба да обратe пажњу, шта добро могу од њега да усвоје и како да разумију поједине дијелове чији је (врли) смисао нејасан. Он коментарише језик, етимолошка, историјска, географска и друга питања из разних области знања, позивајући се повремено на неки савремени обичај или примјер из савременог говорног језика²⁵. Велики простор поклања питањима језичке форме. За једну исту епизоду нашироко ће се позабавити језичком анализом, реторским квалитетима, као њеним спољашњим особинама, а онда и њеним унутрашњим садржајем који неријетко захтјева „дубље“ читање и показује да је и у наизглед васпитно спорним дијеловима пјесник ипак παιδευτικός и βιωφελής²⁶.

Пажња коју свети Евстатије посвећује језику и пјесничкој форми скопчана је са дубоким увјерењем у вриједност њеног садржаја. Баш као што је привлачна форма без суштине безвриједна, с друге стране, о форми се мора водити прилежна брига управо због значаја онога што се жели исказати, због садржаја који кроз форму треба да се прикладно испољи и буде исправно препознат као важан. О томе недвосмислено свједочи сва његова писана заоставштина. Отуд је *активно* читање кључно, оно подразумијева да се прво препознају сви формални, спољашњи квалитети Хомерове поезије, а прије свега они који су директно примјењиви у живом језику. Затим, да се на садржинском, унутрашњем плану, разликује историјска истина од пјесничке уобразиље као и пјесничка фантазија која у себи носи корисну поуку од оне која је постала сама себи циљ и у стању је још једино да омогући празно ἡδονή. Када привлачност поезије није удружена са корисним (χρήσιμον), она постаје, према Евстатију, само позив на насладу чула и подбацује.

Послије врло упечатљивог увода, у предговору Коментара уз *Илијаду* говори се о немјерљивом утицају који је Хомер оставио на све писце и мислиоце послије њега и подсјећа на стару изреку о океану из кога сви водени токови проистичу. Свети Евстатије изричито тврди да мноштво доброг и прије свега корисног испуњава Хомерову поезију²⁷: философија, реторика, етичке поуке, разне вјештине и

на пчеле, јер се оне не управљају само бојом и мирисом цвијећа, већ знају да морају од њиховог сока и мед да справе и узимају тачно онолико колико им за то треба. Уп. *Ad Od.* 1380, 12 гдје у предговору Коментара Евстатије описује свој рад као ἐκλογὴ τῶν χρησίμων и φιλοπόνου μελίσσης ἐκλογὴ у горе поменутом одјелку, *Ad Od.* 1708, 10.

²⁵ В. Κουκουλες, Φαίδων, Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου τὰ Λαογραφικά, Αθήνα 1950.

²⁶ *Ad Il.* 38, 11.

²⁷ Нпр. *Ad Il.* 1, 28: γέμουσα δὲ μυρίων ὧν ἄν τις εἴποι καλῶν; *Ad Il.* 2, 13 οὐκ ἔχει ἀντιλογίαὺν πολὺχρηστον εἶναι χρῆμα τὴν Ὀμηρικὴν ποίησιν.

знања. Хомер нас учи похвалној сналажљивости, упознаје са сплеткама препредених лажова и са бритким досјеткама, он пружа богато искуство и уживање читаоцима (τὰς ἀκοὰς ἠδύνειν), његује душу (τὰς ψυχὰς παιδεύειν), подстиче врлину (εἰς ἀρετὴν ἐπαίρειν). Помињући примјер Александра Великог који је увијек имао *Илијаду* уз себе, Евстатије закључује да Хомерова поезија одиста јесте ствар краљевског достојанства (βασιλικὸν πρᾶγμα)²⁸. Чувени епови су по њему у стању да одговоре и на највише захтјеве. Памти се да је славни завојевач под јастуком уз *Илијаду* држао и бодеж²⁹, очигледно сматрајући да је неопходно да обоје има при руци. Хомерову „практичност“ увидио је на један посебан начин и архиепископ солунски. Утврђено је да су бројна запажања и упутства битна са аспекта реторике у Коментарима уз *Илијаду* једна од особених карактеристика Евстатија као коментатора, по модерном приређивачу његовог дјела чак његов главни мотив. Међутим, Коментари осим што обилују реторским појмовима и теоријским запажањима, садрже и практична упутства како искористити извјесну сцену код Хомера као нацрт за говор у одређеној ситуацији. Евстатије често илуструје потенцијал „искористљивости“ неког говора Хомеровог јунака тако што га лиши дијелова који су специфични за конкретни контекст у епу и преведе у један општији облик који онда бива употребљив у разним животним ситуацијама³⁰.

Као што је *Илијади* комплементарна *Одисеја*, тако и пролог Коментарима уз *Одисеју* (који је, као уосталом и сам Коментар, далеко краћи) настоји да избјегне понављања и освијетли ствари из другог угла. Он не начиње толико општа питања, колико проблеме и вриједности које се специфично тичу *Одисеје*, поглавито митова, односно наднаравних прича које су централне за еп и пријете да угрозе његову вриједност далеко више него што је то случај с *Илијадом*. Они који *Одисеју* на бази тога оспоравају, по Евстатију, нису у праву, јер поистовјећују пјесничку слободу са немаром за истину, а превиђају да је намјера Пјесника управо супротна, да истинска збивања и вриједне поуке заодјене у допадљиво рухо, да би тиме привукао к њима и оне који им се другачије не би одазвали³¹. Ријеч је о онима који зазиру од финеса философије (ὀκνοῦντες τὸ τῆς φιλοσοφίας γλαφυρόν), али пошто их Пјесник намами (δελεάζειν) и очара (θέλγειν) и тако безмало на превару наведе да осјете слатки укус истине (γεύσας τῆς ἐν

²⁸ *Ad Il.* 1,23–26.

²⁹ ἐγχειρίδιον, в. Плутарх, *Александар*, 8,2.

³⁰ То је уочио и илустровао примјерима из Коментара Nünlist 2012.

³¹ *Ad Il.* 2.1–2.5.

ἀληθεία γλυκύτητος), они се потом дају у лов на истину (θηρᾶσθαι ἀλήθειαν) и на другим мјестима.

Могло би се рећи да су предговори Коментарима готово програмског карактера и да доносе директне одговоре на питање које овај рад поставља. Хомера треба изучавати због небројених корисних ствари које се од њега могу научити. Уз њега се могу промишљати прошли догађаји и савремени животни задаци. Он је рудник идеја (ἔννοιαι), готових рјешења (μέθοδοι), ријечи (λέξεις), изрека (γνώμαι), приповјести (ἱστορίαι), митова (μῦθοι). Свети Евстатије не одбацује митове јер настоји да открије у њима неки заматак историјске истине или дубљу поуку. За такав приступ аргумент је мудрост Пјесника, коју за разлику од вриједности митова нико не спори, а пошто мудрост (σοφία) подразумјева истинито запажање (θεωρία ἀληθευτικῆ), онда не може бити да су митови само празне измишљотине и лажи, већ мора бити да се истина и иза њих крије, само треба мало упорније трагати. Но то све не значи ни да је пјесник увијек управу ни да је сваки мит користан. Тамо гдје није могуће уочити (или надахнутим тумачењем издејствовати) смислену поуку, Евстатије закључује да је ријеч о „неизљечивом“ миту (ἀθεράλευτος), који се не да исцијелити ни уз помоћ алегорије и анагогије³². Такви митови потпуно припадају сфери пјесничке уобразиље (θερατεία ποιητικῆ)³³.

Даље је мишљења, да ако нам се на неком мјесту и учини да пјесник подржава порок, из другог постаје јасно да то није тако. *Odiseја* нас, како стоји код Евстатија, у првом реду учи разборитости (σωφροσύνη). Она поставља Пенелопу као узор вјерности оба супружника, одвртаћа од неправде и садржи многе моралне препоруке корисне за живот.³⁴ За Евстатија је кључно да покаже да историја, премда тешко препознатљива у руху допадљивих и фантастичних прича, није одсутна из два спјева. Наиме, тек скопчана са збиљом, у савезу са истином, пјесничка уобразиља има смисла, јер је њен задатак да привуче људе, да их одушеви, да би их поучила и отпремила даље да трагају за

³² В. *Ad Il.* 2, 21–23. Ријеч је дословно о врсти „терапије“: μετὰ θερατείας ἀλληγορικῆς εἶτε καὶ ἀναγωγικῆς. Уп. конкретан примјер мита који је ἀναλληγόρητος μὲν καὶ εἰς τὸ παντελὲς θεράλευτος *Ad Il.* 549, 27–9. Опширније о томе Cesaretti 1991, 235–241.

³³ Код Евстатија (*ad Od.* I, 2, 25–29) читамо причу, можда и као својеврсно оправдање за Хомера, о томе како је Пјесник, ако је вјеровати извјесном Наукратесу, приликом посјете Египту нашао опис Тројанског рата и Одисејевог повратка, положен у Хефестовом храму у Мемфису. Било је то дјело дјевојке по имену Фантазија (Φαντασία), он је само нађено претворио у пјесму.

³⁴ *Ad Od.* 1380.2–6.

истином. Стиче се утисак да Евстатије жели да одбрани право Пјесника да ствара поетски свијет без обавезе да га посве уподоби *σῖωαρ-ном*, али овај је дужан да га уобрази на такав начин да постоји *σῖωαρ-на корисτῖ* од упознавања с његовом творевином.

Питање алегорезе, односно начина читања Хомера кључно је за одговор о смислу његове поезије. Расправа о неморалним елементима, неистинитој представи свијета и јунацима са кварним карактерима стара је, чини се, колико и Хомер. Извјесно је да је она имала значајну улогу у развоју алегоријских тумачења Хомерових епова. Таква читања, када је то било потребно, обезбјеђивала су да се слово текста приближи духу времена. Евстатије по питању алегорезе има ријетко трезвен став у смислу да се не може изабрати један општи приступ и систематски примјењивати, претворити у норму.³⁵ Погрешно је све тумачити алегоријски као нестварно, „па се чини да нам пјесник говори у сновима“, као што је, с друге стране, погрешно и Хомеру одрицати дубину и слојевитост која је својствена онима који стварају, односно „очерупати Хомерова крила“ и не допустити му да се уздигне у висине. И управо је кључно у читању расуђивање. Читалац је дужан да распознаје елементе дјела коме приступа, да уочи шта од тих елемената и на који начин треба да искористи. Платон је из своје државе избацио Хомера баш због тога што није извјесно шта је Пјесник хтио да каже и што се не може рачунати да ће се они који му приступају, особито млади, око тумачења и исправног схватања *ἰομυχίῃ*. Евстатије, пак, илуструјући могуће користи од Хомера, које су толике да се не могу у потпуности сагледати, закључује тај дио излагања увјерен да је показао како „нису посве за подсмјех“ они који су изабрали да то учине. У његовом уводном слову Коментарима имамо аполигију у корист Хомера, колико и у корист оног који се посветио изучавању његове поезије, а тај се, како читамо код Евстатија зове *ὁ πονησάμενος περὶ τὴν Ὀμήρου ποιήσιν*³⁶.

О томе да су озбиљан рад, мука и труд неизостван дио сваког пута којим се неком добру стиже и да се с тог истог пута лако склизне на странпутицу, интересантно говори један коментар светог архиепископа солунског, који се односи на мјесто у *Одисеји*, када њеном главном јунаку, који је пошао код Кирке, прилази Хермес у лику младића и даје му траву која ће га спасти од Киркине „погубне плетке“ (*ὀλοφώϊα δήνεα*)³⁷:

³⁵ *Ad Il.* 4, 11–23.

³⁶ *Ad Il.* 3, 1.

³⁷ *Од.* 10.302–306, превод Милоша Ђурића.

ὥς ἄρα φωνήσας πόρε φάρμακον Ἀργεῖφόντης
ἐκ γαίης ἐρύσας καί μοι φύσιν αὐτοῦ ἔδειξε.
ρίζη μὲν μέλαν ἔσκε, γάλακτι δὲ εἴκελον ἄνθος·
μῶλυ δὲ μιν καλέουσι θεοί, χαλεπὸν δέ τ' ὀρύσσειν
ἀνδράσι γε θνητοῖσι· θεοὶ δὲ τε πάντα δύνανται.

Тако брзохођа рече и траву из земље ишчупа
па ми је у руке даде и нарав ми открије њену
корен јој беше црн, а цвет јој подобан млеку,
моли зову је бози, а њу ископати негде
људима смртним је тешко, ал све ти богови могу.

Наведено се тумачи алегоријски, при чему Хермес представља логос а моли паидеју³⁸. Паидеја није остварива без тешкоће и труда, па је отуд њен симбол биљка (μῶλυ³⁹) чији назив сугерише⁴⁰ борбу (μῶλος), односно напор и муку који стоје на тешком путу од мрачних и неугледних почетака паидеје па до њених сјајних и слатких плодова. У том тумачењу, ова слика код Хомера говори о томе да је могућност да се човјек образује и уподоби свом правом лику добро од Господа дато (θεόσδοτον ἀγαθόν) и да се до сјајних плодова на том путу може доћи само приступом у чијој основи је логос (λογικαῖς μεθόδοις). Духовно узрастање ослања се на Божју помоћ и богоугодан труд. Хомер као формативни калуп ране грчке паидеје, присутан је, директно или индиректно, у сваком њеном даљем стадијуму. Читати Хомера у духу Евстатија, не значи само изнаlazити хришћански Логос у *Илијади* и *Одисеји* него читати *лојсно*. То, између осталог, значи преиспитивати то што се чита, извлачити корисно, препознати погрешно. Такав приступ омогућује да се с Хомером ступа у савремене дијалог, да се преко пута њега траже рјешења за важеће задатке, да се из њега црпе знања, узима надахнуће.

*

Обимни Коментари уз *Илијаду* и *Одисеју* представљају истински истраживачки изазов. Надахнута тумачења чак и када су далеко ближа контексту тумача него контексту текста, или када су му чак посве стра-

³⁸ Ad *Od.* 1658, 27 и даље.

³⁹ В. Rahner 1984, стр. 161–196.

⁴⁰ „Наивна“ етимологија је чест пратилац алегоријских тумачења. Савремена етимолошка истраживања не доводи ове двије ријечи у везу. За μῶλυ се сматра да је позјмица непознатог пријекла, в. Р. Chantraine, *Dict. etym. de la langue gr.*, 1984, I 730.

на, добијају на самосталној вриједности толико да на махове дјелују као својеврсни огледи, Хомером само изазвани и њему с дубоком наклоношћу посвећени. Бројност и богатство читања сачуваних запањујућим прегнућем архиепископа солунског, сугеришу нама данас да међу највеће вриједности Хомера спада и то што је тако дуго и с толиким жаром читан, што су га ишчитавали и у њега читавали, па дијалог са Хомером више није само дијалог са Пјесником или његовим јунацима, него са свим оним што је из тог океана проистекло, са непресушним токовима различитих читања која се стичу у Хомеру и у могућности су да преко њега воде ванвремени дијалог, при том сви, и њему наклоњени и њему супротстављени, остају увјерени да расправљају о нечему суштински важном.

ГЛАВНИ ИЗВОРИ

- Van der Valk, Marchinus (ed.): Eustathius Archiepiscopus Thessalonicensis, *Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, Vol. 1–4. Brill, Leiden 1971, 1976, 1979, 1987. [у нап. *Ad Il.*]
Stallbaum, Johann Gottfried (ed.): Eustathius Archiepiscopus Thessalonicensis, *Commentarii ad Homeri Odysseam*, Vol. 1–2, Leipzig 1825, 1826. [у нап. *Ad Od.*]

БИБЛИОГРАФИЈА

- Browning, Robert, *Studies on Byzantine History, Literature and Education* (X: ‘The Patriarchal School at Constantinople in the Twelfth Century’, XIII: ‘Byzantine scholarship’, XVII: ‘Homer in Byzantium’), London 1977.
_____. ‘Eustathios of Thessalonike revisited’, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 40/1, London 1995.
_____. ‘The Byzantines and Homer’, in: Lamberton, Keaney (eds.), *Homer’s Ancient Readers*, Princeton 1992.
Budermann, Felix, *Classical Commentary in Byzantium: John Tzetzes on Ancient Greek Literature*, in: R. K. Gibson, C. Shuttleworth Kraus (eds.), *The Classical Commentary*, Leiden/Boston/Köln 2002.
Buffière, Félix, *Les mythes d’Homère et la pensée grecque*, Paris 1956.
Cesaretti, Paolo, *Allegoristi di Omero a Bisanzio: ricerche ermeneutiche (XI–XIIsecolo)*, Milano 1991.
Jaeger, Werner, *Rano hrišćanstvo i grčka paideja*, Beograd 2007.
Kazhdan, Alexander / Franklin, Simon, *Studies on Byzantine Literature of the Eleventh and Twelfth Centuries*, Cambridge/Paris 1984.
Makrinos, Antony, ‘Eustathius’, in: Margalit Finkelberg (ed.), *Homer Encyclopedia*, Vol. I: 278–279, Chichester 2011.
Марковић, Миодраг, „Култ и иконографија светог Евстатија Солунског у средњем веку”, *Ниш и Византија, осми научни скуп* (зборник радова), Ниш 2010, 283–

296. Доступно на: <http://www.ni.rs/byzantium/doc/zbornik8/PDF-VIII/20%20Miodrag%20%20Markovic.pdf>

Nünlist, René, 'Homer as a Blueprint for Speechwriters: Eustathius' Commentaries and Rhetoric', *Greek, Roman, and Byzantine Studies*, 52: 493–509, 2012.

Rahner, Hugo, *Griechische Mythen in Christlicher Deutung*, Basel 1984.

Van der Valk, Marchinus, Praefatio editoris in: *Commentarii ad Homeri Iliadem pertinentes*, Vol. I–II, Leiden 1971, 1976.

Свети Евстатије Солунски, саборна црква манастира Грачаница,
око 1320. године

St. Eustathios of Thessalonike, the katholikon of Gračanica monastery,
c. 1320

JOVANA ŠIJAKOVIĆ, PhD Candidate
Faculty of Philosophy
University Belgrade

ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΠΡΑΓΜΑ:
SAINT EUSTATHIUS OF THESSALONICA
ON THE USE OF STUDYING HOMER

Summary

The paper is devoted to Saint Eustathius, the twelfth century archbishop of Thessaloniki. It aims to give a short outline of his views on value and uses of studying the *Iliad* and the *Odyssey*. Introductions to both Παρεκβολα? are discussed as well as related paradigms from the body of the Commentaries.